

**Atila Lukić,
Gordan Maslov**

Prilog epistemologiji invaliditeta

„Što je invaliditet za povjesničare ovisi o modelu invaliditeta koji primjenjuju.“¹

„Osim toga, nužno je za povijesnu analizu da istinski bude dio političke borbe. Cilj nije dati pokretu smjer ili teorijski aparat, već postaviti moguće strategije.“²

ŠTO JE U IMENU?

U kontekstu prostora i društava bivše Jugoslavije, historiografija invaliditeta,³ poput historiografske znanosti općenito, definirana je dominantnom ulogom institucija ili djelovanjem poznatih osoba koje su svojim angažmanom oblikovale trenutačnu situaciju. Povijest invaliditeta nije moguće razdvojiti od metodoloških pretpostavki same historiografske znanosti te pogotovo načina na koji se

1 Coreen Anne McGuire, “What Is Disability History the History Of?” *History Compass* 22, br. 6. (2024), <https://doi.org/10.1111/hic3.12813>.

2 Michel Foucault, “An interview with Michel Foucault,” *History of the Present*, br. 1. (1985): 3.

3 U ovom radu izraz invaliditet referira na procese i politike koje u određenom kontekstu kreiraju uvjete za mišljenje pojedinih tijela kao drugih. Povijest izraza invaliditet u Hrvatskoj nije u potpunosti istraženo, te je često bilo prisutno i korištenje drugih izraza. Tako npr. Rismondo (2000) navodi da se u zakonskim odredbama 1922. za osobu s invaliditetom koristio pojam “iznemogla osoba”. Modernistički slikar Frano Šimunović (1935) je autor slike “Bogalj” (<https://glijptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/predmet/bogalj,629.html>), koja dijeli svoj naziv s ilustracijom Ljube Babića (1922) (<https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&tid=584822>). Sama činjenica da za razliku od hrvatskog engleski jezik razlikuje pojmove disability i invalidity, predstavlja dodatni izazov za prevoditelje i formiranje stručne terminologije.

prakticira, uloga povjesničara svedena je na „rekreiranje“ spoznatljivih činjenica te gradnje narativa o svojem objektu istraživanja, u ovom slučaju, invaliditetu. Ovakvo prakticiranje historiografije ostalo je imuno na niz kritika, kojima je u posljednjih pola stoljeća ta znanost bila podvrgnuta izvana, ali i iznutra. Jedan od najvažnijih izazova je onaj koji je došao od grupe autora pod kolektivnim nazivnikom (post)strukturalizma. Iako se ti autori drastično razlikuju u svojoj analizi (do mjere da je i sam naziv (post)strukturalizam, koji bi referirao na nekakav jedinstven filozofski projekt, gotovo nemoguće opravdati), kritike koje su upućivali ovakvom načinu pristupa povijesti je fokusiranost na subjekt, pretpostavka kontinuiteta historiografskog vremena, izostanak osjetljivost na konstitutivnu ulogu jezika u formiranju značenja te općenito manjak historiografske teorije.⁴ Umjesto da „svjesno“ konstruira svoje koncepte, historiografija ih reflektivno preuzima iz drugih znanosti i opće uporabe te bez potrebnog kritičkog rada na njima, povlači s njima i značenjsku „prtljagu“ koja ostaje nesvjesna.

Louis Althusser je ovaj način prakticiranja historiografije nazvao „empiricistička povijest“,⁵ koja dijeli niz implicitnih pretpostavki sa zdravorazumskim shvaćanjem povijesti. Ukratko, empiricistička povijest kao jedan od oblika „empiricističkog znanja“, smatra da je znanje „prisutno“ već u samom objektu i strukturi stvarnosti te stoga ne govori toliko o „proizvodnji“ znanja, već o znanju kao refleksiji stvarnosti.⁶ Ova teorija znanja kao svoj preduvjet ima subjekt kojeg pretpostavlja.⁷ Kada je dugogodišnja civilna aktivistica Cvjetana Plavša-Matić 2009. godine izjavila kako je ratifikacija Konvencije o pravima osoba s invaliditetom u Hrvatskoj „povijesni trenutak“ jer predstavlja početak „(...) izlaska iz povijesne šutnje“⁸ nesvjesno je dala doprinos epistemologiji invaliditeta. Bolje rečeno, ova izjava je čin javne formulacije onoga što historiografski diskurs ne propituje te stoga pretpostavlja: specifičnu temporalnost i njezin samorazumljivi kontinuitet, kao i kontinuitet subjekta kojeg je Zakon u jednom trenutku prepoznao te pozvao i na taj način mu/njoj dao glas i egzistenciju. No kao što empiricizam prema Althusseru izjednačava ono što znanost proučava i konceptualni aparat kojim to radi („stvarni objekt“ i „objekt [znanstvenog]“⁹), tako su bilo kakav koncept ili teorija nepotrebni. Historiografska znanost, čije pretpostavke možemo pronaći

4 Michel Foucault, *Archaeology of Knowledge* (London: Routledge, 2002): 9–11, 155–56., Louis Althusser, “The Errors of Classical Economics: Outline of a Concept of Historical Time,” u: Althusser Louis, Étienne Balibar, Jacques Rancière, Pierre Macherey i Roger Establet, ur., *Reading Capital: The Complete Edition* (London: Verso Books, 2016).

5 Althusser, “The Errors of Classical Economics,” 34.

6 Ibidem, 36.

7 Ibid., 56.

8 Cvjetana Plavša-Matić, “Izlazak iz povijesne šutnje,” *Civilno društvo* 21, br. 6 (2009): 3, posjećeno 15. 4. 2026, <https://zaklada.civilnodrustvo.hr/uploads/ZEkJ05ZNQLyoDyxhm2Hf1hUjffv5HTKL.pdf>.

9 Balibar, Rancière, Macherey i Establet, *Reading Capital*, 39.

u citiranoj proklamaciji Matić Plavše, pretpostavlja perspektivu *futur anterieur* – jedini koncepti koji preostaju u znanosti su oni koji se „preuzimaju“ iz sadašnjice i projiciraju „unatrag“ na prošlost. Tako empiricističko znanje i eshatološko mišljenje, koji izgledaju kao dijametralne suprotnosti jer suprotstavljaju neposrednost empirijske datosti s teleološkim usmjerenjem povijesti, postaju nezamislivi jedno bez drugog.

Ovaj „savez“ je vidljiv i u autonarativima različitih socijalnih institucija ili onih za osobe s invaliditetom. U sažetom objašnjenju vlastite povijesti, koje je dostupno na internetskim stranicama, Tifološki muzej u Zagrebu se pozicionira između privatne zbirke učitelja i tiflopedagoga Vinka Beka iz 19. stoljeća te suvremenih muzeoloških pristupa, koji uključuju i virtualni muzej. Na internetskoj stranici možemo dobiti osnovne informacije o tome gdje se do uspjelog otvaranja muzeja 1953. nalazio sadašnji postav, čiju je jezgru okupio¹⁰ Primjer autonarativa Tifološkog muzeja nije specifičan samo za taj muzej. Taj narativ predstavlja institucije kao iste, no ipak različite, jer su okružene vremenom i različitim društvenim kontekstima, no u tom vremenu one ne samo da ostaju iste, već postaju bolje. Ovoj interakciji institucija i osoba možemo svjedočiti i na primjeru Centra za odgoj i obrazovanje Slave Raškaj Zagreb¹¹ Povijest centra na internetskim stranicama sastavljena je od serije različitih imena, centar danas je zapravo centar iz prošlosti. Ovaj kontinuitet kroz vrijeme je pretpostavljen, iako se jasno navodi kako je prva škola za gluhoonijeme iz 19. stoljeća relativno brzo zatvorila svoja vrata poslije otvaranja, a da ime Slava Raškaj Centar dobiva tek 1979. No unatoč svemu, ne postoji prekid, već se duh ideje i realizacije samo sukcesivno otvara kroz povijest obrazovanja osoba s komunikacijskim teškoćama i osoba s invaliditetom. Kao paradoksalno rješenje Tezejeva broda, obrazovanje gluhoonijemih u Hrvatskoj je identično, osim u imenu, lokaciji i kontekstu. Suvremeniji primjer je onaj Nastavnog zavoda za javno zdravstvo (u daljnjem tekstu: NZJS) »Dr. Andrija Štampar«¹² NZJZ tek 2008. dobiva ime Andrije Štampara, no institucija i osoba se povezuju retrospektivno. U svim ovim slučajevima vidimo kako institucija povezuje sebe s ličnostima, u tom procesu ahistorizirajući i sebe i osobu čije ime preuzima, te tako dobivaju određenu *bezvremensku* vrijednost. Ova bezvremennost nije samo ahistorijska, već je antihistorijska. Tijek vremena postaje proces veridikcije i potvrđivanja onoga što je naizgled oduvijek bilo prisutno pa je tako začetnik Tifološkog muzeja Vinko Bek, iako je muzej osnovan nakon njegove smrti. Subjekt invaliditeta, koji tek potpisivanjem Konvencije dobiva glas, pak, postoji oduvijek, otporan na različita vremena, strukture i kontekst.

10 *Povijest muzeja*, posjećeno 1. 3. 2026., <https://www.tifoloskimuzej.hr/hr/o-nama/povijest-muzeja/>.

11 *Centar za odgoj i obrazovanje Slave Raškaj Zagreb*, posjećeno 1. 3.2026., <https://centar-sraskaj-zg.skole.hr/o-centru/>.

12 *Povijest zavoda*, posjećeno 1. 3. 2026., <https://stampar.hr/hr/povijest-zavoda>.

PROBLEM METODE I METODA PROBLEMATIZACIJE

Ovakav pristup želimo izbjeći, ne zbog svoje veridikcije, već prvenstveno zbog ignoriranja *procesa*. U pitanju nije jednostavno ignoriranje konteksta kada se piše povijest invaliditeta u Jugoslaviji, već činjenica da u pisanju te povijesti institucije ili pak osobe, iako, strukturalno rečeno, u metanarativima razlika između jednih i drugih je zanemariva, su agenti *iza* procesa, ali se rijetko ti isti procesi stavljaju u prvi plan. Institucije i osobe su ti/te koji kreiraju ali ne bivaju kreirani, one/one pokreću procese, ali se istodobno nalaze izvan njih. Smatramo da je (povijesni) proces potrebno shvatiti u kafkijanskom smislu, a ne kao sustavni slijed dijelova određene smislene cjeline (npr. Povijesti s velikim P). Proces se odvija kao serija neinteligibilnih, kontingentnih događaja koji postaju smisljeni tek u metanarativima iz perspektive sadašnjice. Kako bi izbjegla dominaciju sadašnjosti nad prošlošću, historiografska analiza treba pratiti same događaje u cijeloj svojoj neshvatljivosti i kontingentnosti, a ne se oslanjati na metanarative kao alate razumljivosti, odnosno ti metanarativi trebaju zadržati svoj kontingentni karakter i biti svjesni svoje uloge kao alata za razumijevanje. Ovakav pristup mijenja shvaćanje i samog invaliditeta. On prestaje biti povijesno konzistentna ideja o tijelu, već postaje rezultat različitih povijesnih procesa i događaja, od kojih neki imaju dodirne točke sa sadašnjošću, a neki ne. Iako nemamo u potpunosti prostor da razvijemo ovu ideju, smatramo kako je organizacija procesa i diskursa oko invalidnosti na prostorima bivše Jugoslavije¹³ u prvom redu bila pod utjecajem onih diskursa koji su formirali ideju i organizaciju rada. Pitanje i problem povijesti rada u samoupravnom socijalizmu daleko nadilazi okvir samog članka, ali metodološki se bazira na pluralnosti procesa, koji se formiraju u određenom kontekstu, kreiraju uvjete u kojima se nešto može problematizirati i proizvode učinke. Iz predložene perspektive invaliditet prestaje biti jedinstvena pojava, identična sa samom sobom kroz vrijeme, već se, fukodijanskim rječnikom, *problematizira*, odnosno ne promatramo je kao ahistorijsku konstantu, već kao fenomen koji formira interakcija s tri različita diskurzivna polja značenja. Uz već spomenuti rad, to su medicina i obrazovanje. Ovaj dodatak medicine i obrazovanja će se djelomično analizirati u promišljanju modela invaliditeta kasnije u tekstu.

Michel Foucault, na čije se metode i ideje oslanjamo, uz već spomenutog Louisa Althussera, je u intervjuu prije kraja života želio istaknuti kako svoj pristup historiografskom istraživanju temelji na *problematizaciji* – razlika između problema i problematizacije kao objekta rada nije samo semantička, već postavlja

13 U izrazu Jugoslavija referiramo se na kontekst konferencije “Education and employment of individuals with sensory disabilities in the first and second Yugoslav states (1919–1991).”

pitanje zašto u određenom kontekstu govorimo o nečemu te kako to postaje problem.

(Problematizacija)... je pitanje pomicanja kritičke analize u smjeru u kojem se pokušava vidjeti kako su različita rješenja nekog problema bila konstruirana; ali i kako ta različita rješenja proizlaze iz specifičnog načina problematizacije. Tada postaje jasno da bi svako novo rješenje koje bi se moglo pridodati ostalima proizašlo iz trenutačne problematizacije, mijenjajući samo neke od pretpostavki ili načela na kojima se temelje odgovori koje se daje.¹⁴

Ovo je prvo načelo koje pokušava izvesti problem mišljenja kao nečeg što se pojavljuje i formira u određenim uvjetima, početak mogućnosti pomicanja kritičke svijesti iz važne, ali ne sveiscrpe fenomenoške perspektive u historiografiji. Osobe s invaliditetom jesu proživljavale svoj životni svijet (*lebenswelt*)¹⁵ i u 19. stoljeću, ali se ne formiraju oduvijek kao problem. Umjesto da ustvrdimo postojanje problema invaliditeta i invalidnosti kroz povijest kao neku vrstu konstante, smatramo da je potrebno pomicanje fokusa na načine na koje se problematika invaliditeta provlači te biva oblikovana različitim diskursima, obrazovanjem, medicinom i radom. Cilj ovakve historiografije je povući se iz dubine iskustva iz mišljenja izvana ili iznutra te potaknuti, ono što Gilles Deleuze naziva „površinsko čitanje“¹⁶ Objekt mišljenja nam se tako ne ukazuje kao dio cjeline kojoj „pripada“, već je rezultat dugog niza migracija, a zadatak historiografije je da ih pomno prati i bilježi, bez obzira na to u kojem pravcu taj posao krene. Tek ako razdvojimo proces problematizacije od cjeline, možemo analizirati način na koji sklisko područje jezika omogućuje migraciju pojmova, koncepata i teorija. Izgubivši dubinu, pojam invaliditeta gubi sidrište esencijalizma, koje istraživač zapravo sam „upisuje“ u „stvarni objekt“, samo kako bi ga „nenadano“ otkrio u „objektu istraživanja“, ali dobiva političku dimenziju, gdje značenje migrira kroz odnose moći u određenom kontekstu. Ovo nam omogućuje analizirati ne samo što invaliditet jest u određenom kontekstu, već i tko se bori oko mogućnosti njegova definiranja.

Na tragu ove borbe, Foucault, iako ne izrazito precizno, u nekoliko navrata pokušava izložiti projekt analize pod nazivom „povijest sadašnjice“. Ovaj izraz se koristi u različitim kontekstima i uz pokušaje¹⁷ jasno je kako je povijest sadašnjice

14 Michel Foucault, “Polemics, Politics and Problematizations,” *Michel Foucault, Info* (1984), posjećeno 15. 4. 2026, <https://foucault.info/documents/foucault.interview/>.

15 Petra Muckel i Siegfried Grubitzsch, “Untersuchungen zum Begriff der ‘Lebenswelt,’” *Psychologie und Gesellschaftskritik* 17, br. 3/4 (1993): 119–39, posjećeno 15. 4. 2026, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-249525>.

16 Gilles Deleuze, *The Logic of Sense* (New York: Columbia University Press, 1990), 72.

17 David Garland, “What is a “history of the present”? On Foucault’s genealogies and their critical

pokušaj promišljanja kroz tradicionalne historiografske pristupe ili iza njih. Kako smo već naveli, tradicionalan pristup je onaj koji kroz prošlost vidi progres, napredovanje ili oblikovanje ideje invaliditeta putem nekog gotovo pa evolucionističkog procesa. Deaktivirajući postojeća znanja ili narative, fukodijanski pristup polazi od naizgled skromnog pitanja: „Kako je došlo do toga da danas postavljamo pitanje o ljudskim pravima osoba s invaliditetom?“ Iako se čini da pila radi isto u oba smjera, potonji pristup trasira procese koji dovode do problematizacija bez pretpostavljanja njihove nužnosti ili neizbježnosti te aktivirajući povijesnu kontingenciju. Samo uz ovu pretpostavku, možemo se odučiti sadašnjosti te joj oduzeti karakteristiku samorazumljivosti i nužnosti.

PROBLEM OBJEKTA

Kada smo pročitali poziv za ovu konferenciju, dvije različite, ali povezane tvrdnje su nam postale doista važne. Prva je vezana uz kratak povijesni pregled u pozivu, gdje se navodi: „Do ranih 1990-ih uočene su promjene i određeni napredak, no ostaje pitanje u kojoj su mjeri oni ostvareni na formalnoj, a u kojoj na neformalnoj razini.“¹⁸ Druga tvrdnja glasi: „Pozivamo istraživače koji se bave zakonodavnim okvirom za obrazovanje i zapošljavanje osoba s osjetilnim oštećenjima u povijesnom kontekstu, kao i jazom između zakonskih propisa i njihove stvarne provedbe u praksi.“¹⁹ Ono što je nama posebno važno jest taj „rascjep“ između politike i njezine provedbe (koji je nama, dolazeći iz bivše Jugoslavije, toliko naturaliziran da postaje gotovo neprimjetan, prirodan, ne-problem). U neobičnoj mješavini socijalističke zaokupljenosti odnosom prakse i teorije te suvremenih pitanja provedbe javnih politika, pozvani smo promišljati politiku u bivšoj Jugoslaviji kao nešto što operira na relaciji uspješno/neuspješno.

Taj rascjep između idealnog i ostvarenog, između poretka zakona i prakse, čini se ne samo duboko ukorijenjenim u našem razumijevanju politike, nego ga čak i oblikuje. No zašto je to tako? U trenutačnom kontekstu smatramo kako je ovo pitanje definirano diskursom tranzicije i transferima javnih politika. Ovi procesi su definirani normama, odnosno razumijevanjem kako je politička aktivnost proces realizacije nekog cilja definiranog negdje drugdje. Primjer toga je teorija *Acquis communautaire*, kojom institucije Europske unije (EU), logikom

preconditions,” *Punishment & Society* 16, br. 4 (2014): 365–84., pridobljeno 15. 4. 2026, <https://doi.org/10.1177/1462474514541711>.

18 *Call for Papers – Education and Employment of Individuals with Sensory Disabilities in the First and Second Yugoslav States (1919–1991)*, posjećeno 22. 2. 2026., <https://inz.si/en/2025/03/14/call-for-papers-education-and-employment-of-individuals-with-sensory-disabilities-in-the-first-and-second-yugoslav-states-1919-1991/>.

19 Ibid.

eksterne vizije i internog cilja, artikuliraju cijeli niz pravnih mehanizama unutar Unije. Tako se zemlje na periferiji EU-a uvijek formiraju kroz procese liberalizacije, demokratizacije, tranzicije i sl. Iako naš tekst nije fokusiran na ovaj rascjep, koristimo se njime kako bismo formirali pitanje, odnosno problematizirali fenomen i dominantno razumijevanje invaliditeta: može li se povijest invaliditeta svesti na proces više ili manje uspješnog, ali kontinuiranog razvoja integracije i inkluzije? Ono što je „trajno“ kod invaliditeta u našim historiografijama je formuliranje izvorišne namjere. Sve je stvoreno i kreće se od tada, s teškoćama, prema ultimativnom cilju. Nikad nije u potpunosti razjašnjeno koji bi to cilj bio. Jer što bi značilo „postići“ cilj? Bi li postizanje cilja potpunog usklađivanja zakona i prakse dovelo do nemogućnosti mišljenja invaliditeta? Iz ove perspektive invaliditet je moguće misliti jedino u nemogućnosti postizanja cilja jer je sam cilj politika u historiografiji uvijek proceduralan, uvijek umišljen za neko buduće idealno stanje. Invaliditet je uvijek u ovom trenutku interregnum političkog oblikovanja invaliditeta. Je li, stoga, povijest politika prema osobama s invaliditetom, proces kreiranja različitih rascjepa, uvjetovanih različitim društvenim kontekstima ili je cilj bio i još uvijek jest razrješenje te tenzije? Možemo li tu logiku izmjestiti i u druge emancipatorne ideje i projekte 20. stoljeća u Jugoslaviji i izvan nje? Je li feminizam razriješio temeljne tenzije političkih relacija? Iz fukodijanske perspektive, dvije su napomene. Prvo, ono što je važno kod postavljenih pitanja (bez obzira na to jesu li formulirana kao praktični, politički ili čak znanstveni problemi) nisu konkretni problemi koje izražavaju, nego činjenica da su oblikovana unutar društvenog, diskurzivnog ili ideološkog konteksta koji ih čini mogućima i razumljivima, Foucault to naziva „procesom problematizacije“, odnosno kako i zašto određene stvari (ponašanja, fenomeni, procesi)²⁰ problem. Drugim, možda poznatijim rječnikom, forma se utiskuje u sadržaj te ga oblikuje prema sebi. Druga napomena: potrebno je propitati prirodu identiteta fenomena kroz vrijeme, primjerice klasičnu tvrdnju tranzitološkog diskursa o izrazito disruptivnom socijalističkom nasljeđu, „egalitarnom sindromu“ i sl. Što znači ako tu perspektivu sada premjestimo u područje studija invaliditeta, odnosno kako i zašto invaliditet postaje problem?

Osobe s invaliditetom nisu nov društveni i politički fenomen, ali treba biti oprezan u načinu na koji promišljamo njihovu povezanost s prošlošću, odnosno kontinuitet kroz vrijeme onoga što se obično podrazumijeva pod invaliditetom i osobama s invaliditetom. Monografija Zajednice saveza osoba s invaliditetom Hrvatske – SOIH²¹ ukazuje na otvorene probleme u analizi

20 Michel Foucault, “On problematization,” *History of the Present*, br. 4. (1988): 16.

21 *Monografija*, 2024., posjećeno 1. 3. 2026., posjećeno 15. 4. 2026., https://www.soih.hr/pdf/soih_editions/Monografija.pdf.

Ova monografija treba biti inspiracija za buduće korake odražavajući naše snage, solidarnost i povezanost kao pokreta. Pisanjem povijesti želimo osigurati da se nikada ne zaboravi koliko smo važni u društvu i koliko naš glas ima snagu promijeniti stvari na bolje...Ovi zapisi su samo jedan korak, ali svaki korak koji poduzimamo donosi nas bliže cilju – društvu koje uistinu razumije, poštiva i prihvaća sve svoje članove bez obzira na različitosti.²²

Monografija pruža uvid u mikrohistorije različitih udruga i saveza u želji za legitimacijom kroz vrijeme. Pišu se narativi o tome kako je borba postala, traje i trajat će. Kratki paragraf iz predgovora utemeljuje ovu relaciju – sad radimo, za buduće generacije, pišući povijest. Budućnost je mjesto u kojem će se borba razriješiti. Ne želimo dovesti u pitanje veridikciju, već uvjete mogućnosti u kojima se određeni način razmišljanja, odnosno postavljanja pitanja o invaliditetu, čine mogućim.

Što se događa kada pitanja postavljamo mimo otpora institucija prema promjenama i mimo genija koji je nadahnuo ovu ili onu akciju i instituciju? Prisiljeni smo neprestano ulaziti u raspravu o tome kakav je bio proces i koje učinke je ostvario, a ne o tome kako je on uopće nastao. Smatramo kako taj fokus odvlači invaliditet iz ontološke sigurnosti i prebacuje ga u druge procese npr. rada, obrazovanja i medicine. Invaliditet se ne artikulira kao realnost *sui generis*, kao fokalna točka vlastite politike. Iako je ovo širok zahvat, ne želimo stvoriti novu linearnu sliku napretka politika o invaliditetu, već istaknuti kako medicina pokušava rehabilitirati tijela, obrazovanje pokušava disciplinirati tijela za specifične potrebe rada, u 19. stoljeću, uključivanjem u zajednicu kroz rad za primjerice ratne invalide, kreiranje obrazovnih institucija koje će omogućiti aktivno sudjelovanje drugih tijela u društveno vrijednim aktivnostima, a ne u primjerice prošnji ili socijalizacijom kroz rad u socijalizmu. Nije potrebno kritizirati mjere i njihove učinke, već repositionirati se oko toga u kojem su kontekstu formirana pitanja o invaliditetu.

Jasniju sliku o ovim procesima možemo dobiti suvremenim shvaćanjima invaliditeta. Mnoge javne politike (pa tako i one vezane uz invaliditet) u Hrvatskoj rezultat su prijenosa politika, bez obzira na to je li politika Europske unije ili konvencija Ujedinjenih naroda. Iako historiografski mislimo o trajnosti i lokalnosti izvora javnih politika, suvremene javne politike se orijentiraju oko dva modela invaliditeta, socijalnog modela i modela ljudskih prava. Trenutak u kojem se model ljudskih prava integrira u pravni sustav smo spomenuli s navođenjem izjave Cvjetane Plavše-Matić. Iako ne treba prenaplašavati važnost te izjave, ipak je treba shvatiti ozbiljno. Ona ne govori samo o povijesnom kontinuitetu, nego o

22 *Monografija*, 2024, 4.

nastajanju ne samo nove društvene subjektivnosti, već i s njom društvenog pitanja, definiranog ljudskim pravima. Ona se promatraju kao nešto novo, kao inovacija, nešto čije je postojanje utemeljeno na vlastitoj povijesnoj nemogućnosti. To se očituje u načinu na koji se uspješnost javnih politika komunicira široj javnosti (primjerice kroz razinu usklađenosti s „europskim vrijednostima“ demokratskom tranzicijom itd.). Temelj je usporedba s nekim idealom demokratskog djelovanja, mjerilom koje je poznato svakom građaninu bivše Jugoslavije (ovdje specifično ciljamo na rasprave o tranziciji u hrvatskom političkom prostoru, ali i šire, na opći osjećaj da „tamo negdje“ na Zapadu stvari funkcioniraju bolje – čak i kada znamo da to nije nužno tako). Ako su procesi demokratizacije, liberalizacije, tranzicije povijesno uvjetovani procesi napretka, mi predlažemo pozicioniranje historiografije s onu stranu ovih procesa.

Tako su osobe s invaliditetom opet na rascjepu između teorije i prakse. Model ljudskih prava nije nova javna politika, već novi prostor između mogućnosti i aktualizacije, ali je proces koji se ne može zatvoriti sam u sebe jer se ponovno mora kreirati iznova kroz rad, obrazovanje i medicinu. Modeli invaliditeta su postali popularan način za promišljanje historijata invaliditeta. Tako se na općenitijoj razini govori o humanitarnom modelu, koji je dio različitih politika do 19. stoljeća, a bazira se na mišljenju „beskorisnih“ tijela kojima treba pomoći humanitarnim radom. Taj model zamjenjuje medicinski model, koji je rezultat različitih politika, a za cilj imaju rehabilitaciju tijela. Njega pak zamjenjuje socijalni model. Jedan je od prvih emancipatornih modela koji postavljaju distinkciju između tijela i njegove okoline, zagovarajući stajalište kako je program okolina koja ograničava određena tijela, npr. mobilnost osoba s kolicima je ograničena prostorom i našom intervencijom u prostor koji je ableistički (prilagođen normativnim tijelima). Na samom kraju ovaj model treba nadograditi modelom ljudskih prava, model kroz koji osobe s invaliditetom postaju, uz konstituiranje razlika među tijelima, dio kulturne razlike, npr. u slučaju znakovnog jezika, koji otvara osobama s oštećenjem sluha pristup specifičnoj kulturnoj zajednici, a ne zajednici „oštećenih“. Isti mehanizam onda konstituira osobe s invaliditetom vrijedne dostojanstva jer ljudska prava pripadaju svima. Potrebno je imati na umu kako modeli nisu baš učinkoviti ontološki modeli invaliditeta, odnosno nije baš najsretnije koristiti model kao sukcesivni povijesni odgovor na političku opresiju osoba s invaliditetom. Modeli se formuliraju kao politički odgovor na specifične procese, a ne kao objašnjenje povijesnog kretanja odnosa prema invaliditetu. Ovo ne znači kako se ne koriste kao eksplanatorni modeli, ali na taj način negiraju svoju kritičku ulogu te se svode na evolucionistički model razvoja i „sazrijevanje“ ideja kroz povijest. Dominantni model invaliditeta u Hrvatskoj je i dalje medicinski, iako se u Hrvatskoj još uvijek prakticira i humanitarni model, bez obzira na to radi li se o

aktivnostima civilnog društva, religijskim organizacijama ili drugim dionicima. Socijalni model i model ljudskih prava također su prisutni, ali je teško govoriti o tome kako je povijest napretka pregazila druge modele, oni su integrirani u javne politike rada, obrazovanja i medicine.

PROBLEM ARHIVA

U analizi problema objekta invaliditeta, izostavili smo jedan od najvažnijih historiografskih izvora, a to je arhiv. Mogu li ostavština Vinka Beka i druge stvari iz prošlosti konstituirati odgovor na dosad izrečenu kritiku? Osim na samom početku, naš tekst ignorira cjelokupnu građu koja čini korpus studije invaliditeta na ovim područjima. Zar to nije i zadatak povjesničara, iz sadržajno škrtih kutija arhiva, kao i bogatih statističkih podataka, izgraditi sliku o određenom povijesnom fenomenu? Foucault²³ u promišljanju kritike psihijatrije komentira tvrdnju prema kojoj je sovjetska psihijatrija najbolja. Odgovara kako se u potpunosti slaže s tom izjavom te da je to baš ono što ima protiv sovjetske psihijatrije. Naša intervencija je skroman pokušaj otvaranja prostora za govor o povijesti, govor koji nije određen arhivom objekata koji čine kanon. Smatramo kako je taj pristup u svojim temeljima autoreferencijalan. Pisati povijest na taj način znači uvijek istraživati razloge neuspjeha neke politike, a ona može – i mora – uvijek iznova podbaciti. Mi znamo kako se danas ne nalazimo u idealnoj poziciji, ali znamo da nam je bolje nego onima prije. Historiografija je tako eshatološka disciplina, a zadatak povjesničara je sveden na pedantnog kronologa neumitnog marša povijesti. To je onda historiografija neuspjeha i obećanja. Moramo odbiti poziciju kojom otvaramo arhiv te time otvaramo povijest. Kako i zašto se pitanje invaliditeta otvorilo u određenom kontekstu te postoje li strategije za otvaranje novih pitanja, novih problematizacija.

23 Michel Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. (London: Penguin, 2003), 12.

PROBLEM RADA

Tijelo s invaliditetom postalo je moguće tek kroz ono što je Tomislav Medak, hrvatski aktivist za prava osoba s invaliditetom, opisao ovako:

U predkapitalističkim načinima proizvodnje osobe s tjelesnim i mentalnim oštećenjima su srazmjerno svojim funkcionalnim sposobnostima morale biti uključene u seosku ekonomiju i potrebnu skrb dobivale su unutar ekonomske jedinice proširene obitelji seoskog domaćinstva. S usponom kapitalističkog načina proizvodnje radnici istupaju iz obiteljske organizacije proizvodnje i kao individue stupaju na tržište rada u potrazi za nadnicom ne bi li osigurali sredstva za život. U tom prelasku na natjecateljsko tržište rada osobe s tjelesnim oštećenjima i duševnim poremećajima bivaju vrlo brzo potisnute na dno. Istodobno, potrebna obiteljska skrb za dodatnog neproduktivnog člana obitelji postaje hendikepom i potencijalnim uzrokom osiromašenja za radno aktivne članove obitelji.²⁴

Ipak, čini se da Medak zanemaruje važnu distinkciju – ne samo da su kapitalističke ekonomije integrirale osobe s invaliditetom kroz rad, argument koji iznosi francuski sociolog Robert Castel,²⁵ nego su to činile i socijalističke ekonomije, s tim da su taj proces konceptualizirale na drugačije načine: rad kao autopoeitičku praksu, primjerice kroz radnu terapiju te kao rad na sebi, kao posljedica moralizacije rada, nešto što naizgled djeluje kao dinamika inherentna kapitalističkim ekonomijama. Ovo proizlazi iz kritike kapitalizma koju nalazimo u socijalističkim društvima, a koja se oslanjala na europske socijalističke pokrete. Moişhe Postone smatra kako ova „kritika iz pozicije rada“ zapravo za cilj nema dokinuti²⁶ već ga pretvoriti u perspektivu i poziciju iz koje je moguće graditi alternativni politički i ekonomski sustav (što se u socijalističkoj Jugoslaviji manifestiralo u ideološkom fenomenu „radnika udarnika“). Ova primjedba ne diskreditira Medakov argument, već pokušava otvoriti drugačiju perspektivu na problem. Osobe s invaliditetom se problematiziraju u onom trenutku kad se počinje mijenjati odnos prema radu ili/i društvena organizacija rada. Industrijski kapitalizam pokušava raširiti relacije nadničarskog rada te urediti te odnose. Rad i mogućnost rada se paralelno artikulira u medicini i obrazovanju, kroz kategorizacije stanja, kapaciteta, statusa ili postotka, dok se u obrazovanju formiraju procedure za inkluzije i integracije, a svrha je omogućiti osobama s invaliditetom da postanu „produktivni

24 Tomislav Medak, „Invaliditet, inkluzija, kapitalizam: socijalna i radna ugroženost invalida,” posjećeno 15. 4. 2026, <https://tom.medak.click/hr/invaliditet/>.

25 Robert Castel, *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question* (New Jersey: Transaction Publishers, 2003), 30.

26 Moişhe Postone, *Time, Labor and Social Domination. Reinterpretation of Marx's critical theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 5–6.

članovi društva“. Iako ne polaze od shvaćanja kako je rad nešto esencijalno za definiranje pojmova invaliditet i osoba s invaliditetom, Mario Dadić i dr., u nastojanju definiranja invaliditeta i osoba s invaliditetom, u zaključku navode:

Sustav zapošljavanja ovih osoba trebao bi biti puno više od ispunjavanja zakonske kvote i forme. Stalnim individualnim praćenjem i ulaganjem u radne sposobnosti osoba s invaliditetom (...) omogućilo bi im se profesionalno napredovanje čime bi koristi imali i oni i poslodavci. Rad je u prirodi svakog čovjeka, pa tako i osoba s invaliditetom.²⁷

Navedeni paragraf gradi poziciju na socijalnom modelu i modelu ljudskih prava, pozivajući se na zakone i forme, ponovno apelirajući na smanjenje rascjepa teorije i prakse, ali ulaganjem u osobe s invaliditetom može se raditi na nadilaženju socijalnih prepreka. Svejedno, odakle onda ovaj fokus na rad, na sudjelovanju u društvu kroz rad? Ovaj pseudo-marksistički poziv na antropologiju rada i njegov teleološki karakter možda se čini kao prirodan, kao rezultat emancipacijske borbe osoba s invaliditetom od 19. stoljeća, no sam rad, koji od 19. stoljeća biva zahvaćen u specifičnim odnosima koji proizvode različite učinke, među ostalim, i političku subjektivaciju osoba s invaliditetom, potrebno je analizirati kao problem. Suvremena politička pozicija osoba s invaliditetom se i dalje formira u relacijama koje rade rascjep između ciljeva politika i praksi koje trebaju omogućiti ostvarivanje ciljeva, ali se opet situiraju ili proizlaze iz problema rada. Tako Hrvoje Antonio Belamarić,²⁸ novinar i aktivist za prava osoba s invaliditetom, navodi:

Ponavljao sam to ne znam ni sam koliko puta — obrazovanje za osobe s invaliditetom je važno, uključujući i za one koji su slijepi ili slabovidni. Bez obrazovanja oni nisu uistinu dio zajednice u kojoj žive, a ne mogu pronaći ni odgovarajuće zaposlenje jer nisu obrazovani u skladu sa svojim sposobnostima.

Upravo odgovarajućim zaposlenjem ili obrazovanjem i radom, odnosno postajanjem produktivnim članovima društva, postajemo ono što jesmo. Jasno je kako Belamarić upozorava na različite oblike diskriminacije, koji otežavaju osobama s invaliditetom ostvarivanja istih prava, ali još jednom se politički rad artikulira kao cilj, kao da je sam rad u suvremenim ekonomijama želja svih ili vrijednost sama po sebi. Slično razumijevanje nalazimo i kod Vinka Beka:

27 Mario Dadić i dr., “Definiranje pojmova invaliditet i osoba s invaliditetom,” *Hrana u zdravlju i bolesti: znanstveno-stručni časopis za nutricionizam i dijetetiku*, br. 10 (2018), Štamparovi dani: 66.

28 Hrvoje Antonio Belamarić, *Vinko Bek – uzrok i posljedica*, posjećeno 15. 4. 2026, <https://magazin.hrt.hr/kolumne/vinko-bek-uzrok-i-posljedica-1050505>.

I slijepac želi biti samostalan, biti svoj, pa ma i teži život sprovodio, bit će veseliji i napredniji. Koja nam hasna od toga, ako uzgojimo takova čovjeka, koji kraj sveg duševnog kapitala (sic!) mora ipak živjeti od milosti, izim, da su mu roditelji ostavili veliki imetak! Za to i jest glavna zadaća u uzgoju slijepaca, da ih dovedemo do samostalnosti, samoradinosti, da tako ne padnu na ničiji teret, pa da tako i što manje misle na svoju bijedu.²⁹

Postoji veza u ovim idejama, ali nije nužno ona u kojoj vidimo kako je borba ista, a traje već više od stoljeća. Veza je ta da obojica autora u radu vide mogućnost odvajanja, ali dok Belamarić vidi mogućnost emancipacije, Bek i dalje traži preokupaciju koja će omogućiti nekomu da ne misli kako je čak i uz rad, u bijednom položaju.

ZAKLJUČAK

Odgovor na naslovno pitanje teksta uključuje, prema nama, shvaćanje kako se invaliditet, kao objekt historiografije, mora izmijeniti. Fenomenologija invaliditeta, kao i izgradnja institucija, su načini pomoću kojih je invaliditet učinjen kao shvatljivi objekt, sa svojom specifičnom i dugom poviješću. Ukazali smo na to kako takav pristup konstantno dovodi do razvoja ideje invaliditeta u odnos između idealnog cilja i praksi koje nikako ne mogu ostvariti taj cilj. Tradicionalni pristup historiografiji nikad ne dovodi objekt istraživanja u pitanje, no i sama historiografska metoda te teorija su dio objekta, odnosno taj objekt se formira s metodom i konceptima s kojima povjesničar „radi“. Tako npr. rad nije početak i ne može biti kraj promišljanja invaliditeta. Prakse koje formiraju sustave mišljenja o radu uvlače u sebe cijeli niz tijela. Produktivnost, učinkovitost, briga o sebi nisu načini odnosa prema određenim tijelima, to su uvjeti koji omogućuju da se tijela problematiziraju, kao nedovoljna, nenormativna ili neprihvatljiva. Smatramo da historiografija, uz svoj rad, treba pokušati dovesti u pitanje prakse koje su rad, ali čak i samo jako usko shvaćanje rada u fokus. Nas ne zanima je li ideja o inkluzivnosti ili integraciji kroz rad vrijedna, humanitarna ili čak i dobra. Zanima nas kako te problematizacije bez analize zatvaraju prostor mišljenja koje nadilazi emancipaciju kroz rad.

29 Vinko Bek, *Bečki zavodi za slijepce i naše potrebe* (Zagreb: Tifološki muzej 1889), 31, pristup *Tifološki muzej & bull; Bečki zavodi*, posjećeno 15. 4. 2026, <https://www.tifoloskimuzej.hr/hr/publikacije/arhiva/becki-zavodi,167.html>.

IZVORI I LITERATURA

Internetski resursi

Call for Papers – Education and Employment of Individuals with Sensory Disabilities in the First and Second Yugoslav States (1919–1991). Posjećeno 22. 2. 2026. <https://inz.si/en/2025/03/14/call-for-papers-education-and-employment-of-individuals-with-sensory-disabilities-in-the-first-and-second-yugoslav-states-1919-1991/>.

Centar za odgoj i obrazovanje Slave Raškaj Zagreb. Posjećeno 1. 3. 2026. <https://centar-sraskaj-zg.skole.hr/o-centru/>.

Monografija, 2024. Posjećeno 1. 3. 2026. https://www.soih.hr/pdf/soih_editions/Monografija.pdf.

Povijest muzeja. Posjećeno 1. 3. 2026.

<https://www.tifoloskimuzej.hr/hr/o-nama/povijest-muzeja/>.

Povijest zavoda. Posjećeno 1. 3. 2026. <https://stampar.hr/hr/povijest-zavoda>.

Literatura

Althusser, Louis, Étienne Balibar, Jacques Rancière, Pierre Macherey i Roger Estabiet. *Reading Capital: The Complete Edition*. London: Verso Books, 2016.

Bek, Vinko. *Bečki zavodi za slijepce i naše potrebe*. Zagreb: Tifološki muzej 1889. Posjećeno 15. 4. 2026. <https://www.tifoloskimuzej.hr/hr/publikacije/arhiva/becki-zavodi,167.html>.

Belamarić, Hrvoje Antonio. “Vinko Bek – uzrok i posljedica.” Posjećeno 15. 4. 2026. <https://magazin.hrt.hr/kolumne/vinko-bek-uzrok-i-posljedica-1050505>.

Castel, Robert. *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. New Jersey: Transaction Publishers, 2003.

Dadić, Mario i dr. “Definiranje pojmova invaliditet i osoba s invaliditetom.” *Hrana u zdravlju i bolesti: znanstveno-stručni časopis za nutricionizam i dijetetiku*, br. 10 (2018). Štamparovi dani.

Deleuze, Gilles. *The Logic of Sense*. New York: Columbia University Press, 1990.

Foucault, Michel. “An interview with Michel Foucault.” *History of the Present*, br. 1. (1985).

Foucault, Michel. “On problematization.” *History of the Present*, br. 4. (1988).

Foucault, Michel. “Polemics, Politics and Problematizations.” *Michel Foucault, Info*. (1984). Posjećeno 15. 4. 2026. <https://foucault.info/documents/foucault.interview/>.

Foucault, Michel. *Archaeology of Knowledge*. London: Routledge, 2002.

Foucault, Michel. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. London: Penguin, 2003.

Garland, David. “What is a “history of the present”? On Foucault’s genealogies and their

critical Preconditions.” *Punishment & Society* 16, br. 4 (2014): 365–84. Posjećeno 15. 4. 2026. <https://doi.org/10.1177/1462474514541711>.

McGuire, Coreen Anne. “What Is Disability History the History Of?” *History Compass* 22, br. 6. (2024). <https://doi.org/10.1111/hic3.12813>.

Medak, Tomislav. “Invaliditet, inkluzija, kapitalizam: socijalna i radna ugroženost invalida.” Posjećeno 15. 4. 2026. <https://tom.medak.click/hr/invaliditet/>.

Muckel, Petra i Grubitzsch, Siegfried. “Untersuchungen zum Begriff der »Lebenswelt«.” *Psychologie und Gesellschaftskritik* 17, br. 3/4 (1993): 119–39. Posjećeno 15. 4. 2026. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-249525>.

Plavša-Matić, Cvjetana. “Izlazak iz povijesne šutnje.” *Civilno društvo* 21, br. 6 (2009). Posjećeno 15. 4. 2026. <https://zaklada.civilnodrustvo.hr/uploads/ZEkJ05ZQNQLyDyxhm2Hf1hUjffV5HTKl.pdf>.

Postone, Moishe. *Time, Labor and Social Domination. Reinterpretation of Marx's critical theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Rismondo, Mihovil, “Definicija invalidnosti i njezin razvoj u hrvatskom mirovinskom Osiguranju.” *Revija za socijalnu politiku* 7, br. 3 (2000).

Vizualni materijali

Babić, Ljubo. “Bogalj” (1922). Posjećeno 15. 4. 2026. <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=584822>.

Šimunović, Frano. “Bogalj.” (1935). Posjećeno 15. 4. 2026. <https://glijptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/predmet/bogalj,629.html>.

